

Det litterære engagement mellem ideologi og autonomi

En litteraturhistorisk indledning

Lausten, Pia Schwarz; Hansen, Lisbeth Verstraete

Published in:
Ord der forandrer

Publication date:
2007

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Lausten, P. S., & Hansen, L. V. (2007). Det litterære engagement mellem ideologi og autonomi: En litteraturhistorisk indledning. I P. S. Lausten, & L. Verstraete-Hansen (red.), *Ord der forandrer: Litteratur og engagement i den romansksprogede verden 1945-2005* (s. 11-18). Museum Tusculanum.

DET LITTERÆRE ENGAGEMENT MELLEM IDEOLOGI OG AUTONOMI

En litteraturhistorisk indledning

PIA SCHWARZ LAUSTEN & LISBETH VERSTRAETE-HANSEN

“Engagement” er et begreb, der for mange forfattere og litteraturkritikere tilhører en længst svunden tid, hvor troen på stærke ideologier og på kunstens og litteraturens egenskab af talerør for klassekamp og utopier endnu herskede. I den betydning sættes begrebet ofte i forbindelse med socialistisk partisanlitteratur, en entydig morale og konventionelle narrative strukturer – og mødes med udbredt skepsis. En på den måde “engageret litteratur” må da også siges at knytte sig til et bestemt historisk tidspunkt, den umiddelbare efterkrigstid, hvor den moderne litteraturs formeksperimentering og problematisering af virkelighedsfremstillingen for en tid overskygges af bestræbelserne på en mere direkte stillingtagen til de eksistentielle, sociale og politiske dilemmaer, der fulgte i krigens kølvand.

I de følgende årtier præges litteraturhistorien af forskydninger mellem disse to overordnede forståelser af litteraturens mulighed for at fremstille og forandre virkeligheden, der snart inkarnerer sig i eksperimenterende anti-romaner, snart i politisk dokumentarisme, snart viger pladsen for stilbevidste metafiktioner, snart lukker sig om det private rum. Aktuelt ses i den romansprogede verden, som er den, vi her beskæftiger os med, en tydelig tendens til at skrive litteratur, der frem for at lukke sig om sig selv eller om det private rum på forskellig vis konfronterer sig med de til tider kaotiske resultater af globalisering, teknologisk udvikling, afkolonisering og immigration. Dermed videreføres en tradition for at tro på litteraturen som et medium, der med sin særlige måde at beskrive og fortolke verden på kan ændre på vores opfattelse af den og vores måde at handle på. En sådan litteratur er engageret, men på en anden måde end efterkrigstidens ofte stærkt politisk orienterede litteratur, og det er på den baggrund, vi i denne bog vil afveje engagement-begrebets potentiale til at beskrive tendenser i nyere litteratur.

Med nedslag i en række væsentlige forfatterskaber fra Belgien, Frankrig, Italien, Portugal og Spanien i perioden fra den umiddelbare efterkrigstid og frem til i dag analyserer bogens bidrag forskellige former for engagement og peger således på steder, hvor litteraturen spiller en rolle som kritisk og historisk bevidsthed.

Bogens overordnede spørgsmål er: Kan litteratur medvirke til at forandre virkeligheden og påvirke vores erfaring af den? Kan og skal litteratur spille en rolle i fastholdelsen og udviklingen af en kritisk bevidsthed uden at give køb på specifikt litterære værdier? Ligger engagementets fokus stadig på det ideologisk-politiske, eller har det flyttet sig til bredere etiske spørgsmål? Hvordan kommer forholdet mellem litteratur og historisk og social virkelighed til udtryk i litteraturen i dag, tematisk og formelt? Kan og bør man overhovedet opretholde den traditionelle litteraturhistoriske skelnen mellem en litteratur der forholder sig til verden og én der forholder sig til "navlen", som det udlægges i en nyere udgivelse, der netop spørger til kunstens rolle i samfundet i dag (Jørgensen 2003)?

I et bredere kulturhistorisk perspektiv lægger engagement-begrebet naturligtvis op til en diskussion af de intellektuelles rolle i samfundet, der nok ville inddrage en række betydelige forfattere, men ikke nødvendigvis deres litterære værker. Det er derfor praktisk at sondre mellem på den ene side forfatterens ageren som "kritisk intellektuel", der uden for den litterære tekst inter文nerer i den offentlige debat med kritiske indlæg og dybdeborende essays (man behøver blot at tænke på en personlighed som Umberto Eco); på den anden side den forfatter, der anerkender litteraturens evne til – på en eller anden måde – at skærpe læserens samfundskritiske blik. I den først-nævnte betydning er forfatteren at betragte som en kritisk intellektuel i den franske tradition, der opstår med Émile Zolas stillingtagen i kampskriftet *J'accuse* (1898), en skarp fordømmelse af hærens og politikernes bedrag i Dreyfus-affæren. Her bliver litteraturen – snarere end at være engagementets udtryk – det middel, der giver forfatteren den nødvendige autoritet til at udtale sig – og blive hørt – i samfundsdebatten. I den anden betydning, som altså er den, vi anvender i denne bog, aktualiseres engagement-begrebet i og med de litterære tekster: sagt på en anden måde mener vi, det litterære arbejde afføder erkendelser, der kan kvalificere den offentlige debat i etisk henseende.

Sigtet med denne artikelsamling er således at belyse, hvorfor engage-

ment-begrebet kan anvendes i beskrivelsen af en række fortrinsvis nyere forfatterskaber. Etymologisk set stammer såvel det italienske ord "impegno" som det franske ord "engagement" fra verber, der betyder at give noget i pant, at efterlade en anden noget som sikkerhed. Begrebet beskriver og forudsætter en relation mellem litteratur og samfund, forfatter og læser, der indebærer ansvar på den ene side, tillid på den anden. En relation der, som det vil fremgå, vægtes forskelligt af de behandlede forfattere.

*

Litteraturhistoriske kategorier og perioder er ikke altid sammenfaldende i den romansprogede verden, ligesom engagementets udfoldelse afhænger af den givne samfundsstruktur og litterære tradition. Når den engagerede litteratur i Frankrig og Italien når et højdepunkt i årene efter 2. Verdenskrig, er det, fordi et sammenfald af omstændigheder overeksponerede den slags litteratur på bekostning af andre tendenser, der ikke i samme omfang greb tidsånden og derfor ikke fremstod som lige så legitime. Mens franske og italienske intellektuelle åbent debatterer forholdet mellem litteratur og politik i 1940'erne og 1950'erne, holder diktatoriske regimer spanske og portugisiske forfattere i et jerngreb, indtil det først i 1970'erne bliver muligt at ytre sig frit.

Trods de her skitserede forskelle er det både muligt og væsentligt at undersøge forholdet mellem litteratur og engagement på tværs af nationale og sproglige grænser, fordi vi i hver enkelt litteratur finder adskillige værker, der tager Jean-Paul Sartres grundlæggende spørgsmål om litteraturens samfundsmæssige funktion op igen: *Hvad er litteratur? Hvorfor skriver man? Hvem skriver man til?* De skiftende svar på disse spørgsmål kan bedst begribes ved at skitsere det historiske perspektiv.

Den belgiske litteraturforsker Benoît Denis, som med bogen *Littérature et engagement. De Pascal à Sartre* (2000, Litteratur og engagement. Fra Pascal til Sartre) giver startskuddet til en fornyet refleksion over engagement-begrebet (se også Burns 2001 og Bouju 2005), skelner mellem to former for litteraturhistorisk blik på det: et historisk, der alene knytter begrebet til en bestemt periode, og et transhistorisk, der søger at definere det på tværs af historiske perioder. Det er indlysende, at litteratur altid har forholdt sig kritisk til virkeligheden. Man behøver blot tænke på Dante Alighieris (1265-1321) *Guddommelige Komædie*, der om nogen anklagede sin samtid for korruption og politisk svindel; modreformationens Giordano Bruno

(1548-1600) der blev brændt som kætter; eller oplysningstidens filosoffer som Voltaire (1694-1778), der med sine skrifter blandede sig i religiøse og politiske forhold. Et sådant transhistorisk blik, der forstår begrebet relativt bredt som litteraturens beskæftigelse med sociale, politiske eller etiske forhold, gør det klart, at en litteratur, der kritisk tager livtag med virkeligheden, findes til alle tider. Men at betragte Dante, Bruno eller Voltaire som socialt engagerede forfattere i den mere sartreske betydning af, at de har truffet et bevidst valg, forudsætter en særlig erfaring med litteraturen, som disse forfattere ikke selv besad.

Benoît Denis anfører tre afgørende forudsætninger for den definition af engageret litteratur, som ses hos Sartre og andre intellektuelle i den umiddelbare efterkrigstid: begrebsliggørelsen af den intellektuelle i forbindelse med Dreyfus-affæren i Frankrig, den russiske marxistisk-leninistiske utopi, der medførte en omfattende politisering af det litterære felt i et højre og et venstre, men først og fremmest afgrænsningen af et autonomt litterært felt i midten af 1800-tallet. Det er den franske kultursociolog Pierre Bourdieu, der i forlængelse af Sartre og Roland Barthes har beskrevet, hvordan en relativt selvstændig sfære udskiller sig fra den øvrige samfundsstruktur og følger egne, æstetiske love (Bourdieu 1992). Dette moment i samfundsudviklingen beskriver Bourdieu med termen "autonomi", der altså ikke må forveksles med en æstetik (ofte benævnt *l'art pour l'art*), der sigter mod at løsrive sprog og former fra den rent kommunikative funktion. Selv om også tidligere litteratur udviklede sig inden for et særligt system af litterære normer eller veletablerede socialiserede modeller, er det ifølge Bourdieu første gang, at den litterære praksis løsriver sig fra "magtens felt" på en måde, hvor opfattelsen af, hvad der er (god) litteratur, fremkommer i en dynamik mellem specifikt litterære instanser, dvs. forfattere, kritikere og udgivere, frem for at blive defineret af mæcener, kirken eller andre ikke-litterære instanser.

I denne litteraturens løsrivelsesproces skabes altså det rum af æstetiske positioner, der ifølge Benoît Denis udgør en forudsætning for at kunne tale om litterært engagement som bevidst valg: særlig relevant i denne forbindelse er modstillingen af på den ene side en selvrefleksiv litteratur, der eksperimenterer med sproget og de litterære former, og på den anden en litteratur, der med et samfundskritisk sigte forankrer fremstillingen i en genkendelig social og politisk virkelighed. Dette modsætningspar, der selvfølgelig ikke er det eneste strukturerende i feltet, kan bruges til at skitsere

positionerne i den diskussion af engagement-begrebet, der blev indledt af Sartre i 1940'erne og kom til at præge de følgende årtier.

Sartre skelnede netop imellem to forskellige måder at bruge sproget på: en poetisk, intransitiv brug, der betragter ordene som ting og ikke som betydningsbærende tegn, hvor engagementet derfor ikke kunne komme til udtryk (Sartre 1948/1991: 19). Og på den anden side en transitiv brug, hvor sprogets evne til at beskrive virkeligheden realistisk gør prosaen til engagementets privilegerede genre, og den der bedst kan indfri Sartres ideal om, at det rent æstetiske sigte må ledsages af et etisk projekt, som retfærdiggør det. I denne bogs første bidrag dokumenterer *Nikolaj Ljubecker* dog, at Sartres engagement-begreb(er) rummer flere dimensioner, hvoraf den mere formalistiske ofte er blevet underkendt på bekostning af de klischeer, der gør Sartre til en "dogmatisk litteraturpolitimand, der arresterede alle dem, der ikke havde en instrumental sprogopfattelse".

Premisserne for Sartres tænkning hviler ikke desto mindre på en sprogforståelse, som allerede hans samtidige var godt i gang med at sætte spørgsmålstegn ved: fra begyndelsen af 1950'erne tager debatten om forholdet mellem sprog og virkelighed, litteratur og politik, en drejning hen imod en stærk mistillid til sprogets transsitivitet, og dermed til dets evne til at gribe ind i virkeligheden. I Frankrig er Roland Barthes helt afgørende som inspirationskilde for disse tanker, som han i *Le Degré zéro de l'écriture* (1953, da *Litteraturens nulpunkt*, 1968) eksplicit sætter i relation til engagement-spørgsmålet. I modsætning til Sartre ser Barthes skriften og formen – ikke indholdet – som stedet for forfatterens forankring og engagement i verden. Denne engagement-forståelse er, som *Steen Bille Jørgensens* bidrag tydeliggør, relevant for læsningen af de franske forfattere Raymond Queneau og Eugène Ionesco, i hvis værker "den formalisme, der kendetegner arbejdet med de litterære former og legen med ordene (...) på ingen måde er at forstå som værdifri (postmoderne), humoristisk leg".

Udviklingen fra et indholdets til et formens engagement skal ses i sammenhæng med strukturalismens tekst- og sprogteorier, der overført til litteraturteorien medfører dels en skelnen mellem den litterære teksts *forfatter* og dens (implicitte) *fortæller*, dels en radikal problematisering af selve forfatterintentionen og -autoriteten. I lighed med mistilliden til sprogets transsitivitet rummer denne problemstilling en forskydning af forståelsen af, hvor engagementet befinder sig: uden for eller inde i teksten.

Det sartreske engagement forudsætter en tro på, at forfatterens intention kan styre tekstens betydning. Men i takt med svækkelsen af tilliden til forfatterens autoritet i løbet af 1950'erne og 1960'erne bliver Sartres idé om et direkte, bevidst engagement mindre oplagt, og fra et forfatterorienteret paradigme forskydes opmærksomheden til et læserorienteret paradigme. *Pia Schwarzs Laustén* tager flere af disse spørgsmål op i sin kortlægning af forudsætningerne for den forandring, engagement-begrebet undergår i italiensk litteraturhistorie bl.a. som konsekvens af en ændret subjektforståelse og et ændret historiesyn. Bidraget viser, hvordan to nulevende forfattere, Antonio Tabucchi og Gianni Celati, repræsenterer to forskellige strategier for en ny form for engagement i italiensk litteratur, der begge søger hinsides den traditionelle modstilling mellem ideologi og æstetik.

Med overgangen fra et forfatter- til et læserorienteret perspektiv skærpes opmærksomheden over for, at engagementet kan indskrives sig både implicit og eksplicit i en tekst. I sit bidrag om den spanske forfatter Antonio Muñoz Molina argumenterer *Hans Lauge Hansen* for at læse engagementet fra to forskellige vinkler: Sartres politisk-moralske engagementsforståelse, der tilskrives forfatteren (og fremkommer ved en tematisk analyse), og et etisk-dialogisk engagement der ligger hos læseren (og bliver tydelig med en analyse af udsigelsen); "forfatterstemmen træder tilbage for at udfordre læseren med tekstens komposition af forskellige 'stemmer'".

*

Trods klassekampens og utopiernes død, og trods problematiseringen af den transitive sprogforståelse og af forfatterbegrebet, er engagementet langt fra forsvundet fra vor samtidslitteratur. I dag ses en tendens til, at makro-politiske problemstillinger, der fokuserede på en enkelt ideologi eller utopi, er blevet afløst af mikro-politiske, lokale interesser, som man kunne kalde fragmenter eller spor efter det "traditionelle" eller "historiske" engagement (Burns 2001).

Det gælder for meget af den litteratur, bogens bidrag undersøger, at de sociale eller etiske problemstillinger ikke nødvendigvis formuleres i en realistisk form, men – som en del af arven fra 1960'erne, hvor formen i sig selv blev opfattet som oprørsk – udformes på en måde, der går på tværs af den tidligere nævnte skelnen mellem et indholdets og et formens engagement. I denne sammenhæng er det også af stor betydning, at de litterære genrer i dag brydes op, og at det litteraturbegreb vi arbejder med, har åbnet sig: De

litterære værker bliver til i et felt, hvor der ikke længere skelnes skarpt mellem narrative genrer og for eksempel essayistik, dokumentarisme og selvbiografi. Det er i et sådant genreblandingt krydsfelt, den belgiske forfatter Pierre Mertens tager det seneste halve århundredes belgiske historie under behandling i en roman, der jf. *Lisbeth Verstraete-Hansens* bidrag – ganske eksplicit gør litteraturen til et privilegeret redskab i bearbejdelsen af en fortrængt historisk erfaring. Også litteraturens behandling af postkoloniale problemstillinger indskrives sig i et projekt, der handler om at bearbejde en historisk erfaring. Som *Ingemai Larsen* påpeger i sit bidrag om kolonierfaringen hos den portugisiske forfatter Antunes, ligger det "indbygget i selve postkolonialismen (naturligvis ikke kun i den), der jo er udsprunget af en samfundskritik, en indignation og en etisk dagsorden, at den må implicere et engagement".

Endelig rejses spørgsmålet, om kunsten i dag overhovedet har en autonom position, hvorfra den kan kritisere samfundet, eller om den er blevet for assimileret og tolereret? Kan litteratur være engageret, når den – som det er tilfældet i dag – i vidt omfang er opslugt af markedsmekanismer? Med udgangspunkt i Hannah Arendts essay om "Kulturens krise," svarer *Jørn Boisen* bekræftende på dette spørgsmål med et bidrag, der viser hvordan den franske forfatter Michel Houellebecq's forfatterskab med sin provokerende kritik af den moderne seksualmoral demonstrerer, at litteratur kan være fri og engageret og samtidigt meget populær.

I det hele taget er de meget forskellige emner og forfatterskaber, der behandles i bidragene, og som i mange tilfælde har givet anledning til debat, kraftfulde eksempler på, at litteratur sagtens kan være både god, engageret og populær på samme tid, og dermed være ord, der forandrer.

Bibliografi

- Barthes, Roland (1953/1972). *Le Degré zéro de l'écriture. Suivi de Nouveaux essais critiques*. Paris, Seuil.
- Bouju, Emmanuel (red.) (2005). *L'Engagement littéraire. Cahiers du groupe φ – 2005*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- Bourdieu, Pierre (1992). *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris, Seuil.
- Burns, Jennifer (2001). *Fragments of impegno. Interpretations of Commitment in Contemporary Italian Narrative 1980-2000*. Leeds, Northern Universities Press.

Denis, Benoît (2000). *Littérature et engagement. De Pascal à Sartre*. Paris, Seuil.

Jørgensen, Simon Laumann (red.) (2003). *Fra verden til navlen*. Århus, Philosophia.

Sartre, Jean-Paul (1948/1991). *Qu'est-ce que la littérature?* Paris, Gallimard.

Hvor intet andet er anført, er alle oversatte citater artikelforfatternes egne.

Romanske Skrifter

1. Romanske rejser
5 essays redigeret af John Pedersen
1995. isbn 87 7289 351 6
2. René Seindal
Mafia, penge og politik
på Sicilien 1950-95
1995. isbn 87 7289 310 9
3. Ole Kongsdal Jensen
Den franske ortografi
1996. isbn 87 7289 322 2
4. Giambattista Vico
Vor tids studiemetode
Oversat af Conni-Kay Jørgensen
1997. isbn 87 7289 408 3
5. Cesare Beccaria
Om forbrydelse og straf
Oversat af Sven Helles
1998. isbn 87 7289 456 3
6. Pierre Corneille
Komediens illusion
Fransk tekst med dansk
paralleloversættelse
ved Ulla Gjedde Palmgren
1998. isbn 87 7289 481 4
7. Gert Sørensen
Den dobbelte stat: Krønike om magtens
hemmeligheder i Italien
1998. isbn 87 7289 516 0
8. Carlo Ginzburg
SPQR – om historie og historisk metode
Redigeret af Morten Thing
1999. isbn 87 7289 578 0
9. Tekststrukturering på italiensk og
dansk/Strutturazione testuale in
italiano e in danese
Redigeret af G. Skytte, I. Kortzen,
P. Politto & E. Strudsholm
1999. isbn 87 7289 519 5
10. Kong Arthurs død
En fortælling fra det 13. århundrede
Oversat af Kajsa Meyer
2002. isbn 87 7289 824 0
11. Raymond Aron
Politikkens væsen. Udvalgte essays
1944-1976
Oversat og kommenteret af Trine
Engholm Michelsen
2003. isbn 87 7289 781 3
12. Molière: Amfitryon
Oversat af John Pedersen
2005. isbn 87 635 0211 9
13. Michael Rasmussen
Det litterære kvindebillede hos Guy de
Maupassant og på hans tid
2005. isbn 87 635 0136 0
14. Antoine de la Sale
Jean de Saintré • Barnegidslet
To franske ridderfortællinger
Oversat af Jens Rasmussen
2005. isbn 87 635 0207 0
15. John Pedersen
Tvivl og tolerance
2006. isbn 87 635 0502 9
16. Pia Schwarz Lausten og Lisbeth
Verstraete-Hansen
Ord der forandrer. Litteratur og
engagement i den romanskeprogede
verden 1945-2005
2007. isbn 978 87 635 0556 7

PIA SCHWARZ LAUSTEN OG
LISBETH VERSTRAETE-HANSEN (RED.)

ORD DER FORANDRER

Litteratur og engagement
i den romanskeprogede verden
1945-2005

Museum Tusulanums Forlag
Københavns Universitet
2007

Ord der forandrer.

Litteratur og engagement i den romansksprogede verden 1945-2005

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne, 2007

Forlagsredaktion: Christian Falden

Omslagslayout: Pernille Sys Hansen

Sats og tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN: 978 87 635 0556 7

Romanske Skrifter, bind 16

Redaktion: Anne Marie Jeppesen, John Kuhlmann Madsen,

John Pedersen og Gert Sørensen

ISSN 1395 4873

Udgivet med støtte fra

Birthe og Knud Togeby's Fond

Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Landsdommer V. Gieses Legat

Museum Tusulanums Forlag

Njalsgade 126

DK-2300 København S

www.mtp.dk

INDHOLD

FORORD VED HANS PETER LUND 7

PIA SCHWARZ LAUSTEN & LISBETH VERSTRAETE-HANSEN 11
Det litterære engagement mellem ideologi og autonomi
En litteraturhistorisk indledning

NIKOLAJ LÜBECKER 19
Den fuldstændigt engagerede digter
Jean-Paul Sartre læser Stéphane Mallarmé

STEEN BILLE JØRGENSEN 41
Forfatteren i og med sin tid
Raymond Queneau som paradoksal model for Eugène Durif

PIA SCHWARZ LAUSTEN 61
Strategier for et postmoderne engagement
Antonio Tabucchi og Gianni Celati

HANS LAUGE HANSEN 93
Moralsk engagement eller dialogisk ansvar
Antonio Muñoz Molinas *Sefarad*

LISBETH VERSTRAETE-HANSEN 119
At foregribe fortiden
Pierre Mertens på sporet af Belgiens historie(r)

INGEMAI LARSEN 143
Den portugisiske koloniserings mange stemmer
António Lobo Antunes